
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЕЩАНИЕ КАТО КОМУНИКАТИВЕН АКТ – ПАРАДИГМА НА ДЕЙСТВИЕТО В ПЛАНА НА ИЗРАЗЯВАНЕ

През социализма *обещанието* придобива статут на традиционно речево поведение на дадена социална група в интеракцията ѝ с политическия дискурс на властта по три причини. Първо, у населението се формира колективен начин на мислене, който обособява и колективното комуникативно съзнание на личността. Второ, поради инструктиращия характер на тоталитарния държавно-политически дискурс на социализма (ДПДС), *обещанието* се налага като израз на отношението на работещия човек към казаното от авторитарния държавен глас. Трето, в резултат на първите две, *социалистическото обещание* се конституира в публичното пространство като речев акт “в изпълнение на” партийните директиви.

Социалистическото обещание е фиксирана в текст ситуативна трансформация на взаимодействието на диадата **работещ човек–политически дискурс**, опосредена от някаква партийна директива. Ситуативната му ориентираност винаги е в настоящето, защото пораждането му се обуславя от релацията *тук и сега* между говорещия и конкретни партийни решения. Т.е. инструкциите-стимул на управляващите предвиждат *обещания*-реакция на колективите за набелязани действия. Обаче действията, с които *обещанието* се обвързва във физически план, са последици от акта на *обещаване* и принадлежат на следващи моменти във времето. Това характеризира *обещанието* като синхронно и ситуативно, но краткотрайно дискурсивно събитие с дълготрайно извършване на действия. Ето защо изчерпването на парадигмалното разнообразие на *социалистическото обещание* означава изчерпване на обективизираното в текстовете му време, което е 45-годишен период – 1944 – 1989 г.

Тук задачата ми е редуцирана до установените от мене **основни парадигми в плана на изразяване на обещания**, публикувани във в.

“Работническо дело” (РД) за времето 1945 – 1947 г., които класифицирах с оглед системата на речевите актове на Дж. Остин (Остин 1996), на някои философски разсъждения на Рикъор върху интерпретациите и на българската социолингвистична комуникативна ситуация през тоталитарния период.

При “разглеждане на смислите, в които да се каже нещо, означава да се извърши нещо”, Остин разграничава “локутивния акт (...), който притежава значение; илокутивния акт, който притежава определена валидност при казването на нещо; и перлокутивния акт, който представя *постигането* на определени *следствия* чрез казването на нещо” (Остин 1996:109). С оглед на Остиновата класификация, изказването на *обециание* е **локутивен** акт, който същевременно е **фонетичен** (произнасяне на звуци), **фатичен** (произнасяне на типови думи от даден речник, в определена конструкция, съответна на някаква граматика, с дадена интонация и пр.) и **ретичен** (акт на езикова употреба с определен смисъл и референция) (с. 86). Но “да се изпълни *локутивен* акт изобщо означава ео ipso (със самото това) да се изпълни *илокутивен* акт” (с. 90), т.е. питане, отговаряне, уверяване, обявяване на намерение, обжалване, критикуване и т.н. Това определя *обецианието* и като **илокутивен** акт, изпълняващ “обецаване” на нещо. По силата на своя смисъл, който екстериоризира някакъв акт или актове в жизненото пространство, т.е. означава действия, които се очаква да бъдат извършени във физически план, *обецианието* се явява и **перформативен** акт (англ. perform – изпълнявам, извършвам): това значи, че “произвеждането на изказването е изпълнение на действието” *обецаване*, което *води до* материализиране на различни действия, изказани в текста на *обецианието*.

Остин изяснява природата на перформатива по следния начин: “не е вид безсмислица” (с. 15), “произнасянето на изречението представлява *или* е част от извършването на действие, което (...) в *нормални условия* не би било описвано като казване – или “просто казване” – на нещо” (с. 16), а така също перформативите “не са било истинни, било неистинни” (с. 16). Следователно, съотнесена към тези описания, характерната за социализма публична интеракция с политическия дискурс под езиковата форма “обецавам да” или “обецавам, че ще” е перформатив, който “води след себе си” или “води до” извършване на физически действия в трудовата жизнена среда. Под “нормални условия” за валидност на *обецианието* Остин посочва А “някой да ме чуе, евентуално този, комуто обецавам”, и Б “той да разбере, че обецавам” (с. 31). В българската социолингвистична ситуа-

ция тези условия се изпълняват от публичността на *обещанието*, защото обикновено то се изказва на събрания, публикува се във в. РД, заявява се “при посещение на” или “при среща с” партийни ръководители и пр., което гарантира “чуването” и “разбирането”.

Остиновите **основни критерии** едно изказване да е **перформатив** са граматическите категории в плана на изразяването му: 1 лице единствено число, сегашно време, изявително наклонение, деятелен залог или глаголът да е сводим до тази форма, както е 1 л. мн. ч. Аз-ът в 1 л. ед. и мн. ч. прави ситуацията експлицитна; към това се добавя и фактът, че с явния перформативен глагол *обещавам* могат да бъдат “свързани по *произход*” и други думи със специална перформативна функция (с. 62), между които от изследвания материал могат да бъдат разграничени *заявявам*, *декларирам* за “обвързване със задължение” да бъдат извършени определени действия.

В изследваните *обещания*, публикувани в РД (1945 – 1947), често се употребява т.нар. “първичен перформатив” *ще* + глагол (с. 68, 139), който включва, в смисъла си на граматическа категория бъдеще време, действието *обещаване*, *поемане на задължение* за извършване на някакви последващи действия:

1 ♠ *Под мъдрото ръководство на нашия любим учител Георги Димитров нашият народ ще направи всичко, което е необходимо, за по-нататъшното демократическо развитие на нашата страна* (РД, бр. 268, 1947, с. 1)

Да се говори “от името на” народа в 3 л. ед. ч. е **уникално културно явление** в социолингвистичната ситуация на социализма у нас, а оттук и на социалистическото *обещание*, (факт, многократно отбелязван от съвременните политици). В 1 ♠ изказването е по-близо до илокутивната валидност на *обещание*, отколкото на твърдение: първо, защото се обвързва с името на “учителя” Г. Димитров – символ на властта и така се поставя в съ-подчинение; второ, публичността осигурява “чуването” и “разбирането” и от тези, от чието име се говори, което звучи парадоксално, но е типично явление в условия на тоталитаризъм; трето, текст, публикуван в органа на партията в. РД, е изказване **пред** властта, което за първичния перформатив *ще* означава официално и отговорно “поемане на задължение”; и четвърто, партийните инструкции са механизмът, който в тоталитарни условия задължително провокира появата на експлицитното *обещаваме*, че *ще* или *обещаваме* да на трудовите колективи.

В цитирания пример 1 ♠ с първичния перформатив *ще* на народа се вменява *поемането на задължение*. Илокутивната сила на подобен перформатив *интегрира* в себе си множество *персонални задължения* чрез едно общо *всенародно задължение*, което в термините на социализма бих нарекла *генерално обещание*. За социолингвистичния анализ **ценностните функции** на *генералното обещание* са в неговата комуникативна и социална информация: то е валидната инструкция към хората “по посока на” политическите директиви, която подготвя тяхното бъдещо поведение във физически план. Комуникативната и социалната информация определят характеристиките на социалното ниво в жизнената среда. Тази ценност прави *генералното обещание* значимо културно явление на епохата.

В повечето случаи изследваният първичен перформатив *ще* представлява разширена синтактическа конструкция с двукратно и повече пъти изброяване на *ще*-форми глаголни действия:

2 ♠ Любими др. Димитров,... *Обещаваме да не пожалим своите сили, за да направим нашата родина хубава и щастлива. Седми батальон “Млада гвардия”, гордост на младежите от Старо-загорска област **ще** положи основите на гиганта-завод за изкуствени торове, така необходими за нашето селско стопанство, **ще** построи жилища, електроцентрали и **ще** напегне всички сили за час по-скорошното завършване на циментовите задоди “Вулкан”* (РД, бр. 148, 1947, с. 4)

Първичният перформатив *ще* нерядко се среща в самостоятелна пропозиция (изречение), без да е предшестван от “вторичния” (по Остин) в еволюцията на езика явен перформатив *обещавам* (1 ♠). По-често, обаче, експлицитният *обещавам* намира логичното си продължение в първичния *ще* и в нови пропозиции (2 ♠):

3 ♠ *Обещаваме, че няма да пожалим сили за провеждане на дело в живота мъдрите решения на пленума. С общи усилия на персонала от софийския жп взел **ще** работим за навременен транспорт и всестранна помощ на нашата славна армия, громеца безпощадно хитлеристкия враг, редом с братската Титова и героичната Червена армия. **Ще** работим против всички опити на вражески елементи да рушат единството на железничарите и да спъват нашата работа по транспорта* (РД, бр. 166, 1945, с. ...)

Според илокутивната си валидност *обещавам* да е **комисив**, т.е. целта му е “поемане на задължение” или “да се обвърже (commit) говорещият с определени действия” (Остин 1996:133, 138). Има обаче и други интересни парадигми за обвързване с извършване на нещо:

4 ✧ *Градският комитет на РП /к/ – Ст. Загора в поздравлението си до ЦК декларира: **Заставаме безрезервно зад решенията на XIII-я пленум, в който виждаме гаранция за твърдото и неуклонно отстояване нашата национална независимост. Ще отдадем всичките си сили за провеждане на дело в живота тия от историческо значение за нашата страна*** (РД, бр. 267, 1947, с. 2)

Тук *заставаме зад* е със значение “подкрепяме”, “поддържаме”, които са илокуции, изглеждащи едновременно експозитивни (представяне на възгледи – с. 140) и комисивни. Остин ги нарича “приемания” (espousals), които “имат очевидна връзка с вердиктивите и ексерцитивите” (с. 134). Според мене тук *заставаме зад* контекстуално е подчертан като комисив, поради следващия го първичен перформатив *ще*. Няма съмнение, че това е *обещание*, макар да не е експлицитно изразено с глагола *обещавам*: то достатъчно ясно е определено като публично от глагола *декларира*, което изпълнява условието за “чуване” и “разбиране” и подчертава значението на обвързване с определени действия, ситуативно изразени чрез *заставаме зад* и категорично и ясно обобщени от *ще*-формата на глаголно-именното съчетание “отдавам всичките си сили за”. *Заставаме зад*, т.е. поддържаме, подкрепяме “решенията на XIII пленум на партията”, в метафоричната си употреба представя съотнасянето на говорещия към партийните решения като съ-гласие с тях. Тъй като интеракцията се осъществява в условията на тоталитарно управление, *заставаме зад* покрива значението на перформатива *обещавам да изпълня указанията в решенията на пленума действия*.

В интеракцията с ДПДС експлицитният перформатив *обещавам* явно и категорично именува акта *обещаване*, който се извършва при изказването. По тези причини той е предпочитаният елемент в парадигмата. С него сполучливо се обвързват и условията за валидност: лицата и обстоятелствата са подходящи, процедурата е конвенционална, правилно и пълно изпълнена (A1.A2, B1,B2 по Остин, с. 34, 40–49). Среща се в конструкции *обещавам, че ще..., обещавам, че ще... за, обещавам да..., обещавам да... за/за да* (напр. 2✧, 3✧):

5 ✧ *Партийните членове, получили членски книжки на тържественото събрание, състояло се на 5.XI. т.г. и 6000 организирани комунисти в Русе **обещават, че ще** изпълнят с чест решенията на XIII-тия пленум на ЦК на партията за щастието и благоденствието на българския народ* (РД, бр. 267, 1947, с. 2)

Срещат се употреби и на смислови синоними на експлицитния перформативен глагол *обещавам*:

6 ✧ *Ние **сме поели задължение** по двегодишния стопански план да построим 30 струга за нашето стопанство* (РД, бр. 148, 1947, с. 4)

В този случай чрез минало време се напомня за вече дадено *обещание*, валидно и в момента на говоренето, което продължава да активира и материализира посочените в *обещанието* практически действия.

В *обещания*, отправени към партийни ръководители по различни тържествени поводи, се употребяват и сложни предикативни групи на перформатива *обещавам*:

7 ✧ *Мюфтиите от цялата страна, събрани на първата своя национална конференция във Вашия роден град Шумен, ръководена от директора на изповеданията, пълномощният министър Димитър Илиев, Ви **приветстваме** преизпълнени с най-искрени чувства на благодарност и висока почит, **като обещаваме да работим с всички сили за преуспяването и благоденствието на скъпата ни обща родина – република България*** (РД, бр. 148, 1947, с. 1)

С оглед на текстовата цялост на *обещанието* и синтактическото му оформяне в плана на изразяване, предлагам следната по-обща **класификация** на парадигмата на перформатива *обещавам* с илокутивна валидност на комисив:

1. Парадигма на първичен перформатив **ще**:

а) свит в една пропозиция – еднократен или многократен (1 ✧)

б) разширен в две или повече пропозиции (2 ✧)

2. Парадигма на свит в една пропозиция експлицитен перформатив – с предикативна група **обещаваме да** и **обещаваме, че ще** (5 ✧)

3. Парадигма на разширен в една пропозиция експлицитен перформатив – с предикативна група **обещаваме да...**, **да...**; **обещаваме, че ще...**, **ще...**; **обещаваме да...**, **ще...**; **обещаваме, че ще...**, **за да/да** (1 ✧, 2 ✧)

4. Парадигма на разширен в две и повече пропозиции експлицитен перформатив – с предикативна група *обещаваме да...* . *Ще...*, *ще...*; *обещаваме, че ще...* *да...* . *Ще...* (3♦)

5. Парадигма със сложна предикативна група на перформатива обещавам – *приветстваме като обещаваме да...*; *поздравяваме като обещаваме да...*; *уверяваме, че ще...* *като обещаваме да/че ще* и др. (7♦)

6. Парадигми със смислови синоними на перформатива обещавам – напр. с предикативна група *поемаме задължение, заставаме зад* и др. (6♦, 4♦)

Предложената класификация е първа по рода си в българската лингвистика и остава отворена за разширяване и разработване чрез задълбочено и детайлно изследване на проблема. Дългият 45-годишен период на публично речепроизвеждане на *обещания* като форма на интеракция на трудовия човек с дискурса на властта изисква обстойно проучване в плана на изразяване на *социалистическото обещание*. Отправна точка в предложеното тук изследване е експлицитният перформатив *обещавам* с неговите контекстуални и интерпретативни проявления. Това означава, че в структурния анализ на плана на изразяване съм търсила думата.

В смисъла на Рикьор “думата, като място на езика, където се осъществява постоянно обмен между структурата и събитието” (Рикьор 2000:85), наред със структурата на формалния изказ (предложената по-горе парадигмална класификация), изследвам и отношението на структурата към пред-събитието, което провокира дискурсното събитие *обещание*. За съжаление, ограниченият обем тук не ми позволява да включа този интересен аспект, но искам да подчертая значението на предсъбитието като аргумент за раждането на събитието *обещание* в точно тази негова езикова парадигма.

Не трябва да отмина и факта, че всеки речев акт е актуално събитие, а това значи преходен, разпадащ се акт (пак там с. 93), но *социалистическото обещание* като речев акт е уникално конституирано за период от 45 г. и затова с историческа културна роля. То относително мени структурата си, но запазва илокутивната си сила, а именно да бъде *обещание* и то като интеракция на *съгласие* с политическите директиви и *съ-принадлежност* към колективното съзнание. Разпадащото се, преходното е съотносимо на пораждащото го пред-събитие, а “принудата” като аспект на езика като затворена система (с. 93–94) ограничава говорещия в избора му на езикови средства. В същото време

именно тази принуда на езиковата система утвърждава парадигмата в плана на израза като социокултурен избор за интеракция с ДПДС “в посока към” съподчинение на неговите директиви. Това показва, че парадигмата в плана на изразяване на дискурсното събитие *социалистическо обещание* е въпрос и на отношение между езиковата система и действието *обещавам*.

На този етап от изследване на публикуваните в РД през 1945 – 1947 г. *обещания* мога да обобщя, че парадигмалното разнообразие на формалните изказни форми на *обещанието* не е голямо: естествено по-честотен е перформативът *обещавам*, както и първичният перформатив *ще*, докато случаите със сложните предикативни групи и смисловите синоними са свързани с по-специални пред-събития. Това се обяснява от ситуативното порождаване и аспектиране на *обещанието*, което носи белезите на изследвания период – първи години на установяване на тоталитарната власт, когато категоричният и ясен изказ на съпринадлежност към партийните решения е полагал основите на колективното съзнание. Ето защо формалната езикова стегнатост в плана на изразяване насочва към изследването на дискурсната артикулация на *обещанието* не толкова като *свободен избор* на езикови средства, а като *ценностно* натоварен публичен акт, който е проява на колективно съзнание и на *още нещо*.

Социалистическото обещание е експлицитно доказателство за езиковия тоталитаризъм на ДПДС в интеракцията на работещия човек с гласа на партията-държава. Изразяването му в устойчиви парадигми и конвенционализирането му като релативен на властта речев акт го превръщат в значимо културно явление в историята на българския публичен дискурс.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Остин, 1996. Остин, Джон. Как с думи се вършат неща. ИК “КХ”, С., 1996.
2. Рикъор, 2000. Рикъор, Пол. Конфликтът на интерпретациите. Т.1. НИ, С., 2000.